

Een Frankische soldaat' in het Nederlandse geschiedenisonderwijs

'Een resultaat van het werk van het museum' – met deze woorden beschreef een anonieme auteur in 1887 het standbeeld van een Frankische soldaat.' Het beeld werd tot het midden van de 20e eeuw in de zalen van het *Römisch-Germanischen Zentralmuseum in Mainz* getoond. Tot op de dag van vandaag is deze instelling een belangrijk, toonaangevend archeologisch instituut. Maar waarom is een object uit een Duits museum interessant voor de lezers van *LESSEN*?

tekst Liane Strauß, Albert-Ludwigs-Universität Freiburg²

Het antwoord op deze vraag is te vinden in de collectie van het Nationaal Onderwijsmuseum. Gedurende de eerste helft van de 20e eeuw werd de 'Frankische soldaat' als illustratie in talloze geschiedenisboekjes gebruikt. Daarnaast kwam deze soldaat indertijd ook voor op een schoolplaat. Hoe komt het dat de 'Frankische soldaat' in zoveel Nederlandse geschiedensismethodes terecht kwam? En wat leert dit voorbeeld ons over de vraag hoe historische musea de productie van lesmateriaal voor het geschiedenisonderwijs hebben beïnvloed?

STUDIECOLLECTIE MET EDUCATIEVE OPDRACHT

Om de vraag naar het ontstaan van de 'Frankische soldaat' te kunnen beantwoorden, moet eerst gekeken worden naar de instelling die er de opdracht voor heeft

gegeven. Het *Römisch-Germanische Zentralmuseum* (RGZM) in Mainz werd in 1852 opgericht op initiatief van het *Gesamtverein der Deutschen Geschichts- und Alterthumsvereine* [Duits Historisch en Oudheidkundig Genootschap]. Het museum bouwde een archeologische collectie op met zowel originele bodemvondsten als replica's van gips en metaal uit de prehistorie tot aan de vroege Middeleeuwen. Daarmee streefden de oprichters van het museum zowel een wetenschappelijk als een politiek doel na. Door het verzamelen en presenteren van vergelijkbare objecten uit de Duitstalige wereld moest de bezoeker zich ervan bewust worden, dat de verschillende Duitse staten een gemeenschappelijk verleden hadden en dus in de toekomst verenigd konden worden tot één Duitse staat.³

Na de stichting van het Duitse Rijk in 1871 ontving het museum financiële ondersteuning van de overheid. Deze hulp hield verband met de verwachting dat het RGZM een centrum voor volksoopvoeding zou worden. Naast rondleidingen voor schoolklassen en leraren, bood het RGZM ook replica's van objecten, zoals wapens, modellen en standbeelden te koop aan. Deze aanschouwelijke objecten, die werden aangekocht door andere musea, maar ook door onderwijsinstellingen zoals scholen, universiteiten en kunstacademies, hadden als doel nieuwe wetenschappelijke kennis over het verleden over te dragen aan een breed publiek.⁴

VERSCHILLENDE VERSIES

De 'Frankische soldaat' behoort tot een beeldengroep die aan het eind van de 19e en het begin van de 20e eeuw in losse volgorde is ontstaan. In de loop der tijd zijn er verschillende versies van het beeld vervaardigd,

die van elkaar verschillen in grootte, haardracht, uitrusting maar ook in naam. De voor dit artikel relevante versie van de 'Frankische soldaat' is een gipsen sculptuur naar een ontwerp van de Mainzer beeldhouwer Anton Friedrich Scholl (1839-1892) en toont een besnorde man van middelbare leeftijd op een sokkel; de rechervoet steekt gedeeltelijk uit. Zijn kleding en bewapening zijn onderdeel van de uitrusting van een infanteriesoldaat. Onder een geopende schoudermantel, vastgemaakt met een fibula, draagt hij een gewaad – afgewerkt met een rand in blokpatroon – met korte mouwen, een broek die net boven de knie eindigt en schoenen die met gekruiste beenwindsels zijn vastgemaakt.

Zijn uitrusting bestaat uit een helm en een schild op zijn rug, een steekwapen en een zwaard, die samen met een buidel aan een riem zijn bevestigd. Een werpbijl – de zogenaamde Franziska – in zijn linkerhand en een speer waarop hij met zijn rechterhand steunt, maken het tableau compleet. In vergelijking met de lengte van de soldaat zijn het zwaard en de dolk te groot; de soldaat zou zichzelf verwonden als hij een van de twee wapens uit de houder zou trekken. De kunstenaar deed dit met opzet, om de details voor de kijker duidelijker in beeld te brengen.

HET STANDBEELD IN NEDERLAND

In 1906 verwierf het Rijksmuseum van Oudheden (RMO) in Leiden voor de collectie een 'grote groep replica's van prehistorische antiques' van het RGZM.⁵ Eén van de beelden was een 59 centimeter hoge replica van de 'Frankische soldaat'. Deze replica zou tot in de jaren vijftig van de vorige eeuw in de permanente tentoonstelling van het RMO getoond worden.⁶ Daarnaast publiceerde de toenmalige onderdirecteur van het Rijksmuseum, J.H. Holwerda, een foto van het beeld in zijn publicatie *Nederland's vroegste Geschiedenis in Beeld* (1912).⁷ De haardracht en de vorm van de sokkel laten zien dat dit niet het beeld uit de collectie van het RMO was, maar de 2,20 meter hoge versie van de soldaat die in Mainz werd geëxposeerd. Deze foto werd door tal van Nederlandse onderwijsillustratoren als voorbeeld gebruikt.

VOORBEELD VOOR ONDERWIJSILLUSTRATIES

In enkele schoolboeken is de afbeelding uit de publicatie van Holwerda gebruikt, waarbij de samenstellers de bron van de illustratie opnamen, zoals bijvoorbeeld de methode *Ontwikkelingsgang der Historie* (1943) van E. Rijpma. Anderen doen dit niet, zoals J. Dijkstra in *Voorbije tijden* (1948).

Andere geschiedensismethoden bevatten illustraties die een directe weergave zijn van het beeld. Soms weken illustratoren af van het origineel, zoals de illustraties in de schoolboekenserie *De Nederlandse Delta* (circa 1951/1952) of *Toestanden en Gebeurtenissen. Eenvoudige Lessen over de Vaderlandsche Geschiedenis* (1928). Tot slot werd in sommige illustraties de 'Frankische soldaat' gebruikt als model voor individuele personen in schilderachtige voorstellingen. Een voorbeeld is een

illustratie van C. Jetses (1873-1955), die in de eerste helft van de 20e eeuw in minstens drie verschillende schoolboekenseries werd gebruikt.⁸

'Clovis, Koning der Franken' toont koning Clovis die afscheid neemt van zijn familie, terwijl op de achtergrond soldaten op de koning wachten. Een soldaat die afscheid neemt van een vrouw aan de linkerkant, is duidelijk gebaseerd op het beeld van de Frankische soldaat.

In de jaren veertig van de vorige eeuw gebruikte Jetses het beeld opnieuw voor de schoolplaat 'Aan het Hof van Karel de Grote' (1942). Ter voorbereiding schetste hij de figuur tijdens een bezoek aan het RGZM in 1935⁹ en heeft hij verschillende figuren op de schoolplaat naar dit model getekend, met name de persoon aan de linkerkant van de plaat. Die houdt echter geen bijl in zijn hand, maar twee aangelijnde honden.

VERSIERING OF LEERMIDDEL?

De musea in Mainz en Leiden gebruikten het beeld van de 'Frankische soldaat' om kennis over de vroege middeleeuwen over te dragen aan het grote publiek. Een analyse van de verschillende illustraties toont echter aan, dat dit slechts in zeer beperkte mate gebeurde. Hoewel de figuur vooral werd gebruikt voor illustraties uit de Merovingische periode en de benaming – 'Frankische soldaat' – overeenkwam met die van de beide musea, was er geen sprake van echte kennisoverdracht. De afbeeldingen werden noch in de bijschriften, noch in de lopende teksten toegelicht. Ook de handleiding bij de besproken schoolplaat, die eigenlijk bedoeld was om de leerkrachten extra uitleg te geven, bevatte geen informatie over de herkomst van de figuur, die als 'Jagermeester' werd omschreven.¹⁰ Slechts in één serie, *Lesstof voor het Geschiedenisonderwijs op de lagere school* (1929) van J. Otto, werd leerlingen gevraagd een vraag te beantwoorden met behulp van de afbeelding.

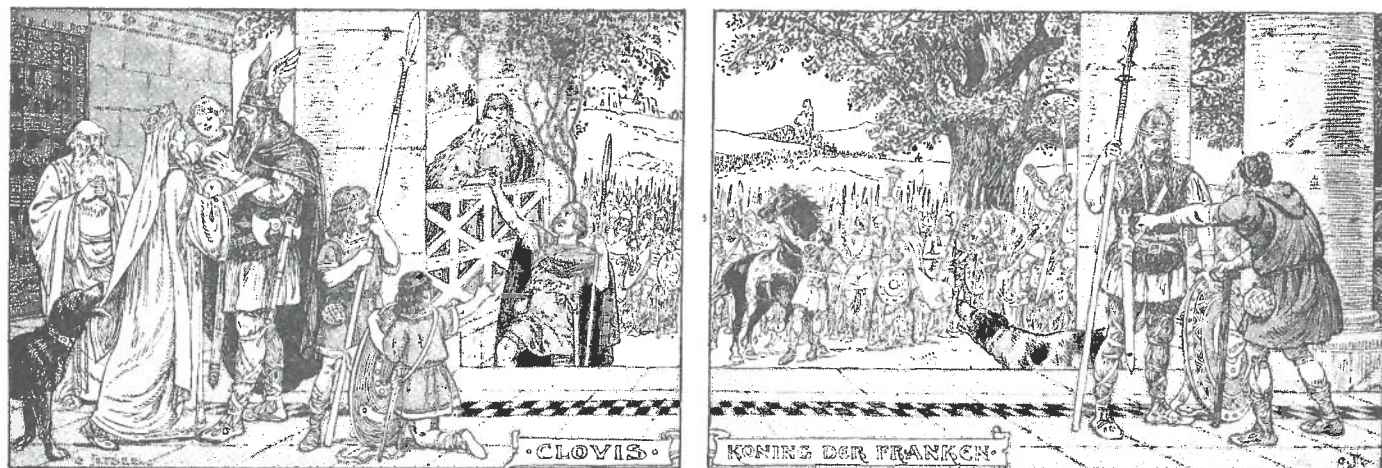
Van de onderzochte leerboekenseries is er één uitzondering op de tot nu toe gedane constatering. De auteurs van *Toen ... En Nu!* (1923) hebben de illustratie

Model van Frankische soldaat, gips, gekleurd, 59 cm (voor 1906). Het Rijksmuseum van Oudheden kocht het beeld in 1906 van het Römisch-Germanische Zentralmuseum in Mainz. Rijksmuseum van Oudheden, Leiden

FRANKISCH SOLDAAT. In: E. Rijpma, *Ontwikkelingsgang der Historie. Geïllustreerde beknopte Algemeene en vaderlandse Geschiedenis Deel I. Oudheid en Middeleeuwen* (Groningen ca. 1943). Collectie Nationaal Onderwijsmuseum

Jetses' illustratie van Clovis is een voorbeeld van een scène waarin een persoon is gemodelleerd naar het beeld. W.G. van de Hulst en R. Huizenga Toen...En Nu! Deel 1 (Groningen/Batavia 1948; 12de druk). Collectie Nationaal Onderwijsmuseum

gedetailleerd beschreven en uitgelegd, waarschijnlijk omdat ze de foto al in hun bezit hadden. Samenvattend kan worden opgemerkt, dat de meeste auteurs afbeeldingen meer als versiering beschouwden en niet zozeer als een leermiddel.

CONCLUSIE

Aan het einde van de 19e eeuw werden musea niet alleen gezien als neutrale tentoonstellingsruimten, maar ook als nationale onderwijsinstellingen waar bezoekers meer zouden leren over het verleden van hun vaderland. De 'Frankische soldaat', die in het *Römisch-Germa-*

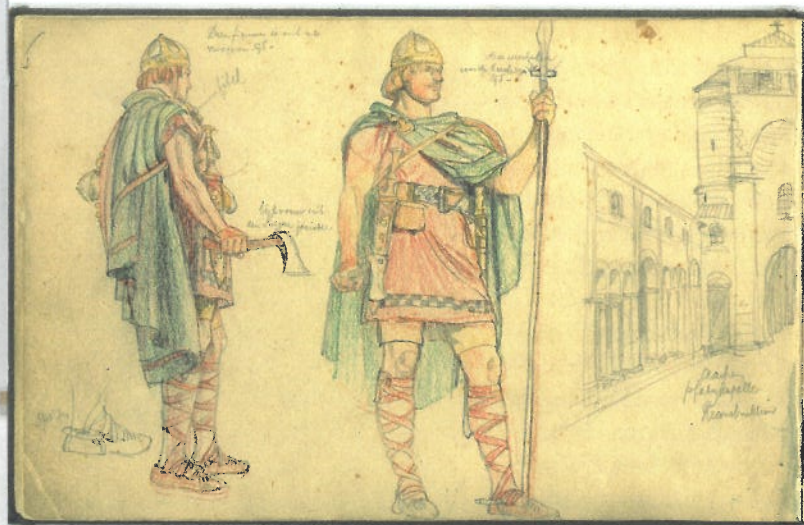
nisches Zentralmuseum in Mainz in samenwerking met de beeldhouwer A.F. Scholl en de medewerkers van het museum werd vervaardigd, was bedoeld om deze educatieve opdracht te vervullen.

In 1906 werd een replica van het beeld toegevoegd aan de permanente tentoonstelling van het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden. Vanuit deze stad kwam de Frankische soldaat in tal van Nederlandse leermiddelen voor het vak geschiedenis terecht. Desondanks moet geconcludeerd worden, dat er geen echte kennisoverdracht plaatsvond tussen het museum en de leermedelmakers. De historische kennis die ten grondslag lag aan de Frankische soldaat, werd niet opgenomen in de geschiedsmethoden en ook niet in de handleiding bij de schoolplaat, die bedoeld was om de leerkrachten van achtergrondinformatie te voorzien.

Betekent dit dat illustraties geen rol hebben gespeeld in de klas? In een lezing voor tekstboekauteurs liet de Nederlandse schrijver Rudy Kousbroek (1929-2010) een tegengesteld geluid horen:

'In de Grand Guignol (een verzameling korte toneelstukjes genoemd naar het theater in Parijs dat beroemd was om zijn gewelddadige toneelstukken, LS) die in mijn hoofd wordt opgevoerd wanneer ik aan onze Vaderlandse Geschiedenis denk, is de tekst van de Geschiedenisboekjes tot op zekere hoogte maar bijzaak. Wat de hoofdrol speelt zijn de tekeningen die als illustraties in de boekjes waren opgenomen. Ook wel de wandplaten (...) maar dat waren er niet zoveel; wat mijn verbeelding nog steeds in lichterlaaie vermag te zetten, dat zijn de honderden tekeningen (...), die gebruikt werden in de vaderlandse geschiedenisboekjes (...)'¹¹

De onderwijsillustraties en de schoolplaten zorgden, aldus Kousbroek, niet alleen voor historisch besef, maar zorgden er ook voor dat het verleden voor leerlingen aanschouwelijk werd.

Hoewel Cornelis Jetses het beeld ongeveer 20 jaar eerder als model had gebruikt, bezocht hij in 1935 het *Römisch-Germanische Zentralmuseum* in Mainz/Duitsland om een voor- en zijaanzicht van de daar tentoongestelde figuur te schetsen. Pagina uit een schetsboek van C. Jetses.

Collectie Nationaal Onderwijsmuseum

AAN HET HOF VAN KAREL DE GROTE

Schoolplaat 'Aan het hof van Karel de Grote' (1942). Serie Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Illustrator: Cornelis Jetses. Collectie Nationaal Onderwijsmuseum

NOTEN

¹Archief Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz. Das Römisch-Germanische Central-Museum in Mainz 35 Jahre nach seiner Gründung. (Mainz [1887]) p. 6.

²Dit artikel is vertaald uit het Duits door de redactie van LESSEN.

³Over de geschiedenis van het museum, zie: Annette Frey, „Eine Zusammenstellung von verwandten Alterthümern aus allen Gauen des Vaterlandes“. Gründung und Anfangsjahre des Römisch-Germanischen Zentralmuseums in Mainz. In: Constanze Breuer e.a. (red.), Die Musealisierung der Nation. Ein kulturpolitisches Gestaltungsmodell des 19. Jahrhunderts (Berlin/Boston 2015) p. 237-259. Over de politieke motivatie van de oprichters van het museum, zie: Kurt Böhner, „Das Römisch-Germanische Zentralmuseum – Eine vaterländische und gelehrte Gründung des 19. Jahrhunderts“. In: Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz 25 (1978) p. 1-48.

⁴Annette Frey, „Ein Legionär macht Schule: Wissenschaftlich fundierte Nachbildungen für Forschung und Unterricht aus den Werkstätten des RGMZ“. In: Römisch-Germanisches Zentralmuseum. Honesta Missione. [Festschrift für Barbara Pferdehirt] (Mainz 2014) p. 3-30, met name p. 5 e.v.

⁵Korrespondenzblatt des Gesamtvereins der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine. Deel 54, nr. 6/7 (Juni/Juli 1906) p. 303.

⁶Informatie verstrekt door Heikki Pauts, Rijksmuseum van Oudheden (21-05-2019).

⁷Jan Hendrik Holwerda, *Nederland's vroegste geschiedenis in beeld. Oudheidkundige Platen-Atlas* (Amsterdam 1912) p. 46.

⁸Dit zijn: J.W. de Jongh, A.G. van Poelje, *Uit vroeger eeuwen I* (Groningen/Den Haag 1927); J.W. de Jongh, A.G. van Poelje, *Kleine vaderlandse Geschiedenis voor de lagere school. B. Deel I* (Groningen/Djakarta 1950); W.G. van de Hulst, R. Huizenga, *Toen...En Nu! Deel 1* (Groningen/Batavia 1948).

⁹Zie: Collectie Nationaal Onderwijsmuseum, Dordrecht. Archief Noordhoff. Brief van Cornelis Jetses aan uitgeverij J.B. Wolters, 4 januari 1936. De schetsen van de Frankische soldaat zijn bewaard gebleven in een schetsboek dat deel uitmaakt van de collectie van het Nationaal Onderwijsmuseum.

¹⁰J.J. Moerman, *Aan het hof van Karel den Groten*. Groningen (Groningen/Batavia 1942) p. 27.

¹¹Rudy Kousbroek, *Is het zoo geschied?* (Groningen 1995) p. 9.